

Búcsú Szende Aladártól

Fáj, kegyetlenül fáj ez a búcsú. Fáj még akkor is, ha azzal nyugtatgatjuk magunkat, hogy akit életének 90. évében, tehát már pátriárkai korban ér a halál, ráadásul olyan eredményes életút végén, amilyen Szende Aladáré volt, azt inkább irigyelni kell, semmint elsiratni. Józan ésszel csak azt mondhatjuk, magunknak sem kívánunk szebb, jobb halált. De mégis fáj, olyannyira, hogy mi, akik ismertük, még sokáig, életünk végéig fogjuk érezni egy tömbből faragott alakjának hiányát. Ezt az „egy tömbből faragott” kifejezést Kemény Gábor alkalmazta rá, néhány nappal a gyászshír megkapása után, halottunk első búcsúztatójaként, mesterien (Édes Anyanyelvünk 2003/5: 16). Ha ugyanis valakire illik, illetve még ma is illik ez a hajdan szebb napokat látott, de mára már kissé megkopott kifejezés, Szende Aladár az. Őrá illik. Őrá csakugyan ez illik legjobban.

Egy hangszalagra felvett hosszabb beszélgetésben, egy ún. életinterjúban, amelyet Maróti István, a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárának vezetője készített vele — s amelyből, szintén Maróti jóvoltából, a 85 éves Szende Aladárt köszöntve közzé is tehattünk néhány részletet (Édes Anyanyelvünk 1999/3: 6) —, Szende tanár úr szinte büszkén említette meg, hogy ő még az első világháború előtt született. Igaz, csak egy hónappal előzte meg a kataklizmát, de megelőzte. S a környezet, amelyből jött, a hatások, amelyek kisgyermek korában érték, tökéletes összhangban vannak — voltak — azzal a tulajdonságával, hogy mindenkit becsült, mindenkit igyekezett megérteni, soha semmin fel nem háborodott. Én legalábbis csaknem négy évtizedes ismeretségünk emlékei közül egy olyat sem tudok említeni, amely ennek ellentmondott volna. De hogy is beszélt ő ezekről a kezdetekről? Idézem:

„M. I.: Az ember életének legkorábbi élményei is meghatározó hatásúak lehetnek. Az Ön életében is így volt ez?

Sz. A.: Igen, sőt többszörösen így. Az első világháborút megelőző hónapban születtem egy olyan baranyai kis faluban, amelyben apám tanító volt, s pályájának kezdeti évei nevezetes helyi és történeti körülmények között zajlottak le. Karancson ugyanis kettős etnikai és — ennek következtében — kettős nyelvi körülmények között folyt az élet. A község egyik részében németek és katolikusok éltek, a másikban magyarok és reformátusok. Apám a német iskolában tanított, de a magyar tiszteletest látogatta, s magyar kollégájával barátságban volt. Én apám német iskolájába jártam, a családban magyarul, gyerektársaim körében németül beszéltem.”

A nyelvi és társadalmi hatások, a történelmi élmények, tanárai, iskolatársai és barátai a későbbiekben is meghatározó szerepet játszottak Szende Aladár életében. Amikor szülei — akik ekkor már Galgahévízen laktak, mivel apja ott lett kántortanító —, a gödöllői premontrei gimnáziumba írták be, a nagy múltú kanonokrend iskolájában szembesülnie kellett Trianon következményeinek egyikével; azzal, hogy az iskola tanárai közül jó néhányan az akkor már megszállottnak tekintett országrészekből, főleg Kassáról és Nagyváradról valók voltak, onnan települtek át. Amikor pedig, jeles érettségije után, az Eötvös-kollégiumba került, s olyan tanárok vezették be a tudományok rejtelseibe, mint „Gombocz úr”, azaz Gombocz Zoltán, továbbá Pais Dezső és Keresztúry Dezső, a kollégium belső hierarchiájának köszönhetően egy olyan iskolatárssal került „családi” kapcsolatba — „azonos vagy rokon szakú tagok hierarchikus együttese alkotta a családot”, mondta az említett beszélgetésben —, akivel egész életre szóló, és Szende Aladárnak egész életére kiható barátságuk alapozódott meg. Ez az iskolatárs, ez a barát Lőrincze Lajos volt.

Még az egyetemi évek krónikájához tartozik két olyan mozzanat, amelyet mindenképpen érdemes megemlíteni. Az egyik az, hogy ott többek között Horváth János és Németh Gyula voltak a tanárai — kedves népnévjáték, hiszen Horváthtól m a g y a r irodalmat, Némeththől t ö r ö k nyelvét tanult —, a másik pedig, hogy Németh Gyula törökóráin került közelebbi ismeretségbe padszomszédjával, Körmendy Máriával, későbbi feleségével, akivel 63 évet élt boldog házasságban, s akit annak elvesztése után még a gyászév letelte előtt maga is követett a sírba.

A középiskolai tanári oklevelének átvétele, 1938 óta haláláig eltelt 65 év már nem ismeretlen számunkra — azok számára sem, akik személyesen sohasem találkoztak vele —, egyszerűen azért nem, mert ezt a két emberöltőnyi időszakot megelevenítik, érzékletesen élénk vetítik a művei. Talán azt azért érdemes elmondani, hogy tanári munkáját a hatvani gimnáziumban kezdte — ott még éneket is tanított, sőt, énekkart is vezetett! —, de amikor a második világháború a Szende családot sem kímélte, hatvani bérelt házuknak a bombázások következtében csak a falai maradtak meg, akkor új életet kellett kezdenie. Némi baráti segítséggel sikerült a „Köznevelés”-hez kerülnie, s még arra is jogot szerzett, hogy a Szabadság-hegynek átkeresztelt Sváb-hegy egyik elhagyott lakásába családotul beköltözzön. E munkája mellett tanított népfőiskolán — a Parasztszövetség népművelési tanfolyama számára tizenkét fejezetben megírta a magyar irodalom történetét a népmeséktől a kuruc költészetten át Balassin, Arany Jánoson keresztül Szabó Dezsőig és a népi irodalomig, 1945-ig —, s tanított különféle általános iskolákban is: Kispesten, a budai Városmajor utcai iskolában, majd az Irányi utcai gyakorlóiskolában. (Ez utóbbit különösen jó érzésekkel írom le, egyrészt mert ELTE-beli tanszékvezetősködésem idején jó néhány kedves tanítványom gyakorolt ebben az iskolában, másrészt pedig mert unokáim közül is többen tanultak itt.) 1953-tól a budapesti Pedagógiai Főiskola magyar nyelvi oktatásának módszertanosa lett, majd 1962-től, húsz éven át, még jóval a nyugdíjkoron túl is az Országos Pedagógiai Intézet munkatársa. Ezzel párhuzamosan pedig már 1956-tól a Magyar Nyelvőr segédszerkesztője, majd szerkesztője, csaknem négy évtizeden át!

Szende tanár úr minden munkáját felsorolni szinte reménytelen vállalkozás volna, mivel publikációinak időköre több mint hat évtized: 63 év, csakúgy, mint házasságáé. De ez érthető, mivel ugyanúgy egy életre jegyezte el magát a nyelvműveléssel és a nyelvi neveléssel, mint választott asszonyával is. Egészen bizonyosan vannak például olyan tankönyvei, amelyekről nem is tudunk, legalábbis e búcsúztató szerzője nem tud. Ezért inkább a kontúrok megrajzolására, fontosabb önálló — vagy társszerzői minőségében írott — műveinek felsorolására szorítkozom, időrendben.

Első munkája Gombocz Zoltán és Pais Dezső által irányított disszertációja, „A XVI. század nyelvszemlélete” című tudományos értekezés, amely 1938-ban jelent meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában. (Ezt egyébként A. Jászó Annának a nyolcvanéves Szende Aladárt éppen a Társaság 1994. június 7-i felolvasó ülésén elmondott, meleg hangú köszöntőjéből, illetve ennek a Társaság folyóiratában közzé is tett változatából tudom: MNy. 1994: 496—8). Ezt „Süss föl nap! 116 magyar népmese” című, 1943-ban megjelent munkája követi, amelynek utóélete is említésre méltó, ugyanis 55 évvel (!) első megjelenése után, 1998-ban újból napvilágot látott. 1954-ben jelent meg „A nyelvtanítás módszertana” című főiskolai jegyzete, majd ezt követte „A stílus” című gimnáziumi IV. osztályos tankönyv, amelyen csaknem egy egész nemzedék nőtt fel, ugyanis 20 éven át használatban volt. 1965-ben hagyta el a sajtót a III. osztályos gimnazistáknak szánt „Szerkesztés-tan”, amelynek külön értéke, hogy már munkafüzet is kapcsolódik hozzá.

Ebben az időben több nagyon tanulságos nyelvművelő és nyelvi ismeretterjesztő munkát is letett az asztalra, így a „Szóról szóra” címűt (1965.), majd Fajcsek Magdával társszerzőségben a „Mirről vallanak a magyar szavak?” című kötetet. A következő is társszerzős, a „Szép magyar nyelv” (1967.), amely Károly Sándor, J. Soltész Katalin és Szende Aladár közös műve. Helyesírási tárgyú kötet következik ezután, a „Helyesírás lépésről lépésre” című, Szabolcs Árpáddal közösen jegyzett munka (1970.), amely már a programozott oktatás jegyében fogant, s amely több kiadásban is megjelent, legutóbb 2002-ben. „Anyanyelvünk a középiskolában” című áttekintő műve 1972-ben látott napvilágot.

A hetvenes évekre esett a tantervi irányelvek kidolgozása, s természetes, hogy ebben igen jelentős, szinte meghatározó szerepe volt Szende Aladárnak, aki akkoriban az OPI munkatársa volt. Erről a tantervi megújításról bővebben — s nálam jóval értőbben — ír a 80 éves Szende Aladárt köszöntő cikkében Fülöp Lajos (Nyr. 1994: 369—71). Szende ebbeli munkájának talán legfontosabb s legértékesebb dokumentuma „Az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének változatai” című, általa szerkesztett kötet (1981.). Ám bevallom, én még ennél is jobban kedvelem néhány évvel előbb megjelent, „Anyanyelvi kalauz a család számára” című könyvét (1976.), amelyet TIT-előadóként a könyv megjelenése utáni években mint remekművet számos helyen és alkalommal ajánlottam a szülők figyelmébe. E futólagos felsorolást pedig hadd zárjam halottunknak „A magyar nyelv tankönyve” című, a négy középiskolai osztály számára együttesen szóló könyvével (1993.), amelynek külön érdekessége és erénye „A magyar nyelv helye a világban” című fejezet. Az embernek az az érzése, mintha a könyv szerzője már előre látta, tudta volna, hogy évekkel később, európai uniós tagként már nem foglalkozhatunk úgy nyelvünkkel, hogy ne keressünk meg egyúttal helyét a világ nyelvei között, s ne igyekeznénk ilyen módon is kitágítani tanulóink szemhatárát.

Arra, hogy önálló műveinek futólagos felsorolása után Szende Aladár tanulmányainak, cikkeinek, kisebb közleményeinek legalább áttekintő ismertetésére is vállalkoznék, már eleve nem gondoltam, nem is gondolhattam. De egyetlen adatot azért mégis megemlítek, annak igazolására, hogy szerzőnk — és jó barátunk, akit mindnyájan szerettünk — valóban „egy tömbből faragott” ember volt; kortalan, akin nem fog az idő. Másokra inkább az jellemző, hogy nyolcvanadik évük elérése után egyre inkább visszafogják magukat, mind kevesebb kedvet és energiát éreznek magukban ahhoz, hogy továbbra is tevékenyen részt vegyenek a szakmai közéletben tanulmánnyal, cikkel, előadással vagy akár pusztán jelenlétükkel. Szende Aladár nem ilyen volt. Nem készítettem statisztikát arról, hogy mely folyóiratban hány cikket publikált — nem is tudnám ezt elkészíteni —, de azt mint az Édes Anyanyelvünk című lapnak felelős szerkesztője pár percnyi lapozás, tartalomjegyzék-átnézés alapján is könnyen megállapíthattam, hogy akire most éppen kegyelettel és fájdalommal emlékezünk, pusztán ebben a lapban, az Édes Anyanyelvünkben, 80. életévének betöltése után is nem kevesebb mint 14 cikket tett közzé. Ezek között vannak aránylag rövid, egy-két flekkes beszámolók is különféle nyelvhelyességi versenyekről vagy az anyanyelvi mozgalom valamilyen eseményéről — ugyanis Szende tanár úr még élete legutolsó, 89. esztendejében is rendre részt vett a különféle anyanyelvi rendezvényeken; ilyenkor gyakran föl is szólalt, sőt előadásokat is tar-

tott —, de vannak köztük fontos, időszerű kérdéseket feszegető hosszabb, értékes dolgozatok is. Az utolsó cikk a 2000. évi decemberi számunkban jelent meg tőle. Attól kezdve írni már nem írt, de az Anyanyelvápolók Szövetségének rendezvényein — úgy is, mint az elnökség tagja — mindig részt vett.

Mostantól szegényebbek vagyunk egy elismert tudóssal, egy jeles tanárral, egy jó baráttal. Ez az, ami neki már nem fáj, de nekünk — sokunknak — kimondhatatlanul.

GRÉTSY LÁSZLÓ